

»Nykirkemesteren« – Jens Mortensen og hans træskærerarbejder i jyske kirker omkring midten af 1600-tallet

Af Merete Bergild og Jens Jensen

(De med * mærkede fagudtryk er forklaret sidst i artiklen)

Altertavlerne og prædikestolene i Vester og Øster Nykirke, henholdsvis i Skast herred, Ribe amt og Nørvang herred, Vejle amt, blev skåret af samme mester. Denne mester er af Chr. Axel Jensen blevet kaldt »Nykirke-mesteren« i hans omtale af endnu et værk af denne billedhugger, nemlig altertavlen i Bested, Hassing herred, Thisted amt.¹ Disse værker er alle fra 1630'erne. Der findes imidlertid også arbejder fra »Nykirkemesteren« andre steder,² hvad der senere skal vendes tilbage til. Hidtil har det ikke været muligt at finde hans navn i de relevante kirkeregnskaber, men via et købmandsregnskab er hans navn dukket frem af glemselen.

Hos storkøbmanden Hans Friis i Ribe, der havde kunder fra store dele af Jylland, noteredes 1637 på kontoen for Jørgen Kragh til Endrupholm (1589-1643) Jens Billedsnider³ for at have hentet stangjern til junkeren: »den 25 feb. sendt Juncken med Jens BillidSnider 1 Riberpund stang Jern».⁴ Stangjern blev bl.a. benyttet ved opsættelsen af prædikestole, nemlig i forbindelse med fæstelsen til muren. I 1637 blev en ny prædikestol opsat i Vester Nykirke, der hørte under godset Endrupholm, med Jørgen Kraghs og Anne Vinds våben på. Omstændighederne taler derfor for, at denne prædikestol er skåret af Jens Billedsnider.⁵

Jens Billedsnider havde selv en konto

hos Hans Friis. Her nævnes han som »Jens Billedsnider i Kolding«,⁶ og i perioden 1638-39 købte han manufakturvarer som mørkt klæde, snore, knapper o.l., men ingenting, der havde direkte forbindelse med hans håndværk.

Jens Billedsnider i Kolding er sandsynligvis identisk med den »Jens Mortensenn Bilsnider« som den 12. november 1634 tog borgerskab i samme by.⁷

Jens Mortensen Billedsniders levned

Jens Mortensen er muligvis født i Kolding. Hvem der har været hans læremester vides ikke. Hans stil sammenlignes ofte med den kendte Horsens-billedsnider Peder Jensen Kolding, som muligvis har stået i lære hos Roskildemesteren Brix Michgell.⁸ Denne kendes fra 1609-1627. Ud fra stilen at dømme har Jens Mortensen også stået i lære hos Brix Michgell.

I 1641 købte Jens Mortensen stenhugger og hans kone Mette stolestader i Sct. Nicolai kirke i Kolding,⁹ og i 1647 den 17. februar var Jens Mortensen »Billhugger« fadder ved en dåb i Kolding kirke, og hans kone »Mette Jenss Stenhuggers« var fadder sammesteds 1649 den 23. maj. Jens Mortensen stod atter fadder, dennegang den 14. januar 1650 for snedker Niels Hansens barn.¹⁰

Den 20. februar samme år havde Jens Mortensen »Billethugger« på Kolding by-

ting en tvist med Hans Jørgensen murmester også i Kolding¹¹ for at få en kautionsforpligtelse tilbage, som han havde givet mester Peter Kruekou bartskeer i Kolding¹² på Hans Jørgensens vegne 16. august 1648. Sagen havde stået på siden 17. april året før, da »mester Frederich Slagh« og »Peder Oluffsen smed« efter Jens Mortensens begæring havde henvendt sig til Hans Jørgensen for at denne skulle indfri Jens Mortensens kautionsforpligtelse. De fik imidlertid den besked af Hans Jørgensen, at han ville indfri den, når Jens Mortensen kom hjem. Jens Mortensen var altså bortrejst i begyndelsen af 1649 – velsagtens for at arbejde. Hvor vides desværre ikke.

Det sidste, der i Kolding meldes om Jens Mortensen, er dateret 10. juli 1650, hvor han på bytinget af 24 »dannemend« fik flg.

skudsmål: »At al den stund de haver kendt bemeldte Jens Mortensen Billethuger da haver han skicket sig som en ærlig oprigtig skatteborger udi al måde vel egner og anstår som det sig bør«.¹³

Det fremgår ikke om Jens Mortensen eller hans kone Mette er døde i Kolding, og han er ikke nævnt som boende i Kolding i 1662,¹⁴ hvorfor det må antages, at familien er flyttet fra byen. Måske er de flyttet til Silkeborg, hvor lensmanden, rigsråd Mogens Høg (1593-1661) gav Jens Mortensen arbejde i 1654-1655.

Jens Mortensens værker

Der findes ingen signerede eller på anden måde direkte dokumenterede værker fra Jens Mortensens hånd. På nuværende tidspunkt drejer det sig for alle monumenter-

Altartavle. Bsted kirke, Hassing herred, Thisted amt. 1638. Nat.Mus. fot.

Prædikestol. Vester Nykirke, Skast herred, Ribe amt. 1637. Nat.Mus. fot.

nes vedkommende om tilskrivninger foretaget på stilistisk grundlag.

Jens Mortensens virksomme periode strækker sig fra o. 1635 til 1656. I 1630'erne arbejdede han især i det sydlige Jylland, i Ribe og Vejle amter med en enkelt afstikker til Thisted amt.

I 1637 udførte han altså altertavlen og prædikestolen i Vester Nykirke (ill.) for Jørgen Kragh til Endrupholm. Omtrent samtidig eller lidt før skar han både altertavle og prædikestol (ill.) til Øster Nykirke, og i 1638 udførte han altertavlen i Bested kirke (ill.). Fra 1640'erne kendes på nuværende tidspunkt ingen arbejder fra hans hånd. Måske har han i den periode arbejdet for Christian IV på Koldinghus, hvor han var bekendt med slotssnedkeren Frederik Slag eller Slache. I begyndelsen af 1650'erne har Jens Mortensen sikkert fået arbejde via Erik Krag til Bramminge (o. 1620-1672), som var søstersøn til tidl. omtalte Jørgen Kragh og sikkert gennem denne familieforbindelse fået kendskab til Jens Mortensen. Erik Krag, der ejede flere

ejendomme i Ribe amt blev 1650 dekan i Ribe domkapitel og provst over Varde Syssel. Dette sysselprovsti omfattede 64 kirker, deriblandt Borris, Bølling herred, Ølgod i Øster Horne herred, Lønne i Vester Horne herred og Ådum i Nr. Horne herred.¹⁵

Til disse fire kirker har Jens Mortensen udført en altertavle (Lønne), en prædikestol (Ådum), en fontehimmel (Ølgod) og en lydhimmel over prædikestolen (Borris). Kun himmelen i Borris er der regnskabsmæssigt belæg for. Den er udført i 1652. De øvrige monumenter er udaterede, men er sikkert fremstillet i perioden ca. 1650-1652. Altertavlen i Jerne kirke, Skast herred, Ribe amt er dateret. Den er ifølge indskrift betalt af kirken i 1653: »Da . . . Erich Kragh til Bramming . . . vaar Decanus udi Riber Ca/pitel, Oc denne Kirckis Patron«. ¹⁶ Denne tavle var det sidste Jens Mortensen udførte under sysselprovstiet.

Fra o. 1653 til 1655 arbejdede han for lensmanden på Silkeborg slot, rigsråd Mogens Høg (1593-1661). For ham udførte

han tre altertavler og en prædikestol alle udstyrede med lensmandens og hustruers våben.

Det sidste værk, der kan tilskrives Jens Mortensen, er altertavlen i Nebel kirke, Voer herred, Skanderborg amt, der blev skænket kirken i 1656 af Hendrich Mund og hustru Berete Mormand.

De enkelte monumenter

Prædikestolen i Vester Nykirke er det eneste værk, Jens Mortensen Billedsniders navn er knyttet til, nemlig gennem den tidligere omtalte indførsel i købmand Friis' regnskabsbog. Den er forsynet med stafferet årstal 1637. Altertavlen i samme kirke er tydeligvis udført af samme mand og sikkert samtidig. Udgangspunktet for en nøjere beskrivelse og karakteristik vil derfor blive taget i disse to værker, der også er typiske for de øvrige arbejder fra denne periode.

Altertavlen i Vester Nykirke er bygget op over et stort rektangulært hovedfelt, opdelt af fire søjler med prydbælter i et midterfelt og to sidefelter, flankeret af vinger. Derover et stort frisefelt med fremtrædende gesims, og øverst er et topfelt med flankerende nicher og et halvcirkulært, brudt gavlfelt. På gesimsen og ved topfeltet er placeret stående figurer.

I hovedfeltet og topstykket er malede fremstillinger af Nadveren og Kristus på korset. De er sandsynligvis senere tilføjes. Oprindeligt har der nok været relieffer med lignende motiver, som det kan ses på altertavlen i Bsted, Thisted amt og Øster Nykirke, Vejle amt, der dog har topfeltet delt i to – en Golgatas scene og en Opstandelsesscene. I de muslingeskalsprydede nicher, der flankerer stor- og topfelt står de fire evangelister med deres symboler og

deres evangelier. I vingerne ses småfigurer af Adam og Eva. Her i Vester Nykirke er der dog tale om to Eva'er, da den nordre figur ved en istandsættelse er kopieret direkte efter den sydlige. På gesimsen og ved gavlfeltet står fire småengle, der sandsynligvis har haft lidelsesredskaber i hænderne. Topfiguren er den Opstandne Kristus.

Jens Mortensen benytter sig af renæssancetidens klare arkitektoniske opbygning af en altertavle med tydelige bårne og bærende led. I vingerne bruger han kartoucher,* der ofte løber ud i barokke rulleværker. I Vester Nykirke er hovedfeltets vinger fæstnede til tavlen med ørnehoveder i profil og ender i havfruelignende figurer.

Et typisk træk ved Jens Mortensens figurer er, at de næsten altid er afbildet stående, det være sig evangelister, dyder, putti.* En undtagelse er prædikestolen i Vester Nykirke, hvor de fire evangelister er afbildet siddende ved deres skrivepulte, og det fremgår, at Jens Mortensen ikke evner at få en figur til at sidde på en tilforladelig måde. Almindeligvis står hans figurer i en svag kontraposto-stilling, støttende sig på det venstre ben, mens det højre er svagt bøjet. De har så godt som altid armene på tværs af kroppene og hovedet drejet svagt, ofte med en lidt koket hovedbøjning. De har en dukkeagtig statur med store hoveder til en lille krop og korte arme og ben med små hænder og fødder. De skægløse figurer, evangelisten Johannes, dyderne, putti* o.l. har alle et meget karakteristisk hoved: et kraftigt, bredt ansigt med rund hage, store øjne, bred kort næse og en smilende mund med lukkede læber, noget der får de tykke kinder til at træde frem med smilehuller og giver et grimasserende

Altertavle. Vester Nykirke, Skast herred, Ribe amt. 1637. Nat.Mus. fot.

udtryk. Håret ligger i kraftige krøller på begge sider af ansigtet og i en enkelt stor krølle oven på hovedet, således at alle synes at have høje tindinger. Jens Mortensens Kristus har en tendens til at have skaldepande.

Prædikestolene i Øster og Vester Nykirke er de to eneste, der har kunnet henføres til Jens Mortensen fra 1630'erne. De to prædikestole repræsenterer de to typer

udsmykning. Jens Mortensen benyttede sig af. Opbygningen er den samme, men motiverne er forskellige.

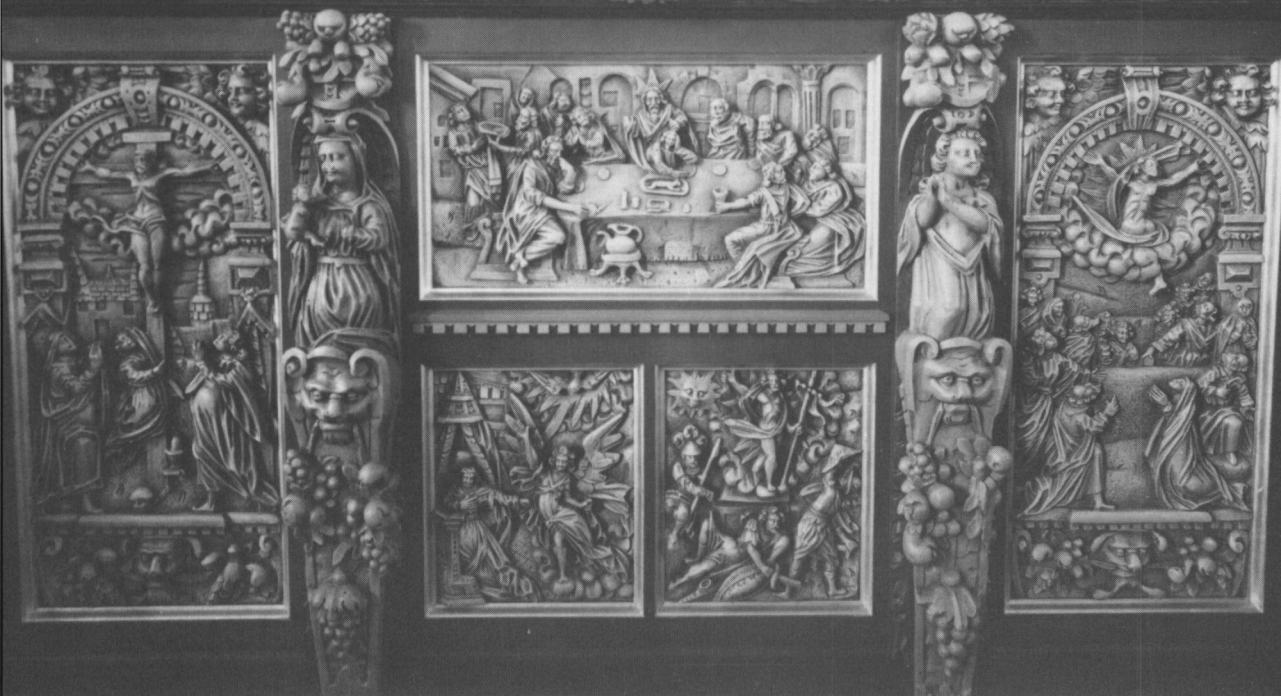
I Vester Nykirke har prædikestolen (s. 33) seks fag med fremstillinger af de siddende evangelister og den stående Salvator Mundi. Det sjette felt med våbenskjolde er anbragt på triumfvæggen. Evangelisterne og kristus er placeret under baldakiner, og i sviklerne* er dansende englebørn, der holder kranse i hænderne. Felterne er flankerede af dydefigurer med volutter* og frugtbundter over hovederne. Under dem er placeret englehoveder. Under dyderne er der i postamentfeltet* løvemasker og i nedhængt englehoveder og kartoucher.* I frisefeltet over evangelisterne og Salvator Mundi er der liggende englebørn i relief med palmegrene, kranse og dødningehoveder i hænderne, samt Fugl Phønix og Pelikanen, der hakker sig selv i brystet. Øverst mandlige og kvindelige prydhoveder på krumknægtene.

De siddende evangelister er som tidligere nævnt ikke typiske for Jens Mortensen, medens de stående dydefigurer er meget karakteristiske for ham og træffes igen og igen på hans arbejder. Dyderne står i meget manierede* stillinger med knæ, runde maver og kraftige halse skudt frem. Figurerne er ikke fritskårne, men bundet til baggrunden. Fra siden ses dette tydeligt, ligesom hovedets fremadbøjede stilling også er tydelig.

Jens Mortensens prædikestole gør et meget dekoreret og rigt indtryk, især fordi hvert sted på stolen er udsmykket. Alle kanter har æggestave, tandsnit e.l., løvemasker, englehoveder og frugtbundter fin-

Prædikestol. Øster Nykirke, Nørvang herred, Vejle amt. O. 1635. Nat.Mus. fot.

Alterbordsforside. Lønne kirke, Vester Horne herred, Ribe amt. o. 1650-52. G. N. Kristiansen fot. 1955.

des på hver ledig plads. Når prædikestolen i Øster Nykirke ikke virker så rigt dekoreret, skyldes det, at flere detaljer er forsvundet. Det gælder kartoucherne,* englehoveder, indskrifter i postamentfeltet* og prydhovederne i frisefelterne. Hovedfelterne har ikke evangelister og Salvator Mundi, men scener fra Bibelen: Syndefaldet, Mariæ bebudelse, Kristi korsfæstelse, Opstandelsen og Himmelfarten.

Som tidligere nævnt er der ikke fundet værker fra 1640'erne udførte af Jens Mortensen. Men fra 1650 og nogle år frem findes en række værker, der kan tilskrives ham. Det ene er alterbordsforsiden i Lønne kirke (ill.). Oprindeligt har der været tale om en altertavle, der var bygget op omkring en tidl. gotisk altertavle. I 1905 blev alteret rekonstrueret og de gotiske dele alene opsat som altertavle, mens Jens

Mortensens del af arbejdet blev sat sammen til alterbordsforside. Fragmenterne består af fire dydehermer* med frugtbundter over hovederne og hermeskafter med løvehoveder med frugtguirlander i mundene. Disse hermer deler alterbordsforsiden i tre dele. Yderst er placeret Golgata og Himmelfarten i rundbuede felter med englehoveder i sviklerne.* I midterfeltet er der øverst en aflang scene forestillende Nadveren og herunder to kvadratiske felter med Bebudelsen og Opstandelsen. Øverst en profilliste med englehovede i midten. Motiverne er placeret efter deres størrelse og facon og sikkert ikke efter deres oprindelige placering. Umiddelbart synes »tavlen« at være af højere kvalitet end Jens Mortensens tidligere arbejder, men et nøjere eftersyn viser dog så mange stilistiske og ikonografiske* lighedspunkter med

hans øvrige arbejder, at en tilskrivning synes rimelig. Bag dyderne ses således en kartouche* der slutter i en rulle over deres hoveder og derover et stort frugtbundt ligesom på Vester Nykirkes prædikestol. De maske- og frugtguirlandeprydede hermeskafter træffes igen på altertavlen i Øster Nykirke, og flere af gengivelserne som f.eks. Nadveren og Bebudelsen ses også her. Himmelfartsscenen genfindes på prædikestolen i Øster Nykirke. Flere af de specielle træk ved stilen ses også i Lønne, som f.eks. de karakteristiske hoveder, frugtbundter, skarpe folder i klædedragterne, de skarptknækkede vinger og skyformationerne.

Prædikestolen i Ådum kirke (ill.) giver det samme rige og kvalitetsmæssige indtryk som tavlen i Lønne. Den nuværende partielle forgyldning kan ved første øjekast forstyrre tilskrivningen til Jens Mortensen, men evangelisterne er de kendte, ligesom den høj-pandede Salvator. De virker blot længere end vanligt, men proportionerne er de samme, og deres ansigter og klædebon er typiske. I sviklerne* omkring hovedfelterne danser små putti,* som også ses liggende i postamentfeltet* med timeglas og kranier. Englehoveder er placeret i frisefelt og på krumknægte. På nedhænget er placeret specielle Jens Mortensenske motiver som pelikan, hund, hare og hjort. De bibelske scener er: Evas skabelse, Bebudelsen, Fødselen, Golgata og Opstandelsen, hvoraf sidstnævnte også genfindes i samme udformning på Øster Nykirkes prædikestol. Himmelen er også gjort af Jens Mortensen med kartouche-hoveder* og stående putti* med lidelsesredskaber.

Denne prædikestol har hidtil været dateret til o. 1625 p.g.a. en epitafieindskrift, hvor det meldes, at den daværende kirke-

Prædikestol. Ådum kirke, Nørre Horne herred, Ringkøbing amt. o. 1650-52. G. N. Kristiansen fot.

værge Las Nielsen Binnesbøl, død 1625: »Iblant haver . . . ladet forbygge og insætte denne nye Altertavle oc prædicke stoel«. ¹⁷

Imidlertid må det formodes, at den oprindelige prædikestol, der vel har været samtidig med altertavlen (o. 1600), har været så forfalden omkring midten af 1600-tallet, at man har bekostet en ny.

Over prædikestolen i Borris kirke har Jens Mortensen skåret en lydhimmel, der i store træk ligner den i Ådum. I kartoucher* er placeret små putti-figurer,* medens andre, større holder lidelsesredskaber. Englehoveder findes på konsoller og i nedhængt blandt frugtguirlander. Her findes også de karakteristiske motiver som i Ådum f.eks. springende hjort og pelikan. Denne himmel er blandt de få arbejder, der er regnskabsmæssigt belæg for. I Borris kirkes regnskab for 1652 hedder det: »Bekosted och giffuitt for enn ny Himell offer predichestollenn och denn att op-henge tilhaabbe, med ald sin behørring Penge xxxviij slettedaler ij mark xij skilling«.

En himmel over fonten i Ølgod kirke udførte Jens Mortensen i begyndelsen af 1650'erne. At den kan tilskrives ham skyldes det specielle englehoved med skarptknækket vinge og frugtbundter i nederste felt.¹⁸

Det største værk i denne gruppe arbejder er altertavlen i Jerne kirke med malersignatur PG – 1654.¹⁹ Tavlen er større og rigere dekoreret end Jens Mortensens tidligere arbejder (s. 40). Malet hovedfelt, sidefelter og topfelt flankeres af snoede søjler og dydehermer med dekorerede skafter lig de tidligere omtalte. Evangelisterne er placeret i hovedfelt og topfeltets vinger, og Salvator og den opstandne Kristus er henholdsvis gavl- og topfigur. Overalt på tavlen ses dekorerede lister med engle- og løvehoveder, frugtbundter og andre dekorationsdetaljer. Helheden forekommer

mere broget end på de tidligere tavler. Det virker som om Jens Mortensen med tiden slækker på de enkelte deles kvalitet for mængdens skyld.

I 1650'erne udførte Jens Mortensen yderligere to prædikestole i henholdsvis Haurum kirke Houlbjerg herred, Viborg amt og Balle kirke, Hids herred, Viborg amt. De er så godt som identiske og er bygget op efter samme skema som prædikestolen i Vester Nykirke. Hovedscenerne er de samme. Kun er evangelisterne afbildet stående. Salvator er den samme i de tre stole akkurat som dyderne, engle- og løvehovederne. Begge stole har de specielle motiver – hønen med kyllinger, pelikanen, engel med kranium, og på lydhimmelen i Haurum er der endog en elefant og en hare placeret mellem kartoucherne.* Prædikestolen i Balle bærer Mogens Høgs våben, medens Haurum-stolen står helt afrenset for maling og ikke har henvisning til giveren.

I Viborg Stiftsmuseum er udstillet en: »figur af en huldsalig med Livets Bog. Topstykke til epitafium (Fussingø/Ålum kirke?) fra omkr. 1700-25 VSM 4452«. Figuren – en liggende putto* med hånd under kind og holdende en bog – svarer helt til de typiske Jens Mortensen-figurer og træffes udelukkende på prædikestole og lydhimle. Det er ikke muligt at påpege, hvor den stammer fra, flere prædikestole mangler relieffer, men i stilistisk henseende er den tæt knyttet til prædikestolen i Balle, og den må da dateres til beg. af 1650'erne.

Udover prædikestolen i Balle, som Jens Mortensen lavede for lensmanden på Silkeborg Mogens Høg, bærer tre altertavler også Mogens Høgs våben, nemlig Funder Hids herred, Viborg amt, Vrads, Vrads

herred, Skanderborg amt og Skorup, Gjern herred, Skanderborg amt skåret i 1654 og 1655. De tre tavler er næsten identiske, kun små dekorative detaljer skaber variation. Som prototype kan gælde tavlen i Funder (ill.) Den er mindre og mere enkelt opbygget end Jens Mortensens tidligere tavler. Over et brudt postamentfelt med våben er der et malet hovedfelt visende Nadveren. Herfra afviger Skorup-tavlen, hvor maleriet er erstattet med en afskrift af Fadervor. Hovedfeltet flankeres af to karyatidefigurer* forestillende Moses og Aron. I vingernes kartoucher* med frugtgurlander står to små figurer af Adam og Eva. Over frisefeltet med indskrift er placeret en brudt gavl med den opstandne Kristus som topfigur. På gesimsen er yderst to dydefigurer. I gavlfeltet er de springende løver omkring Frederik III's monogram. Under Moses og Aron er placeret engle- og løvehoveder. Også frisefeltet flankeres af englehoveder. Adam og Eva samt dyderne og den opstandne Kristus er de sædvanlige fra Jens Mortensens hånd, som også genkendes i figurerne af Moses og Aron, der følger skemaet for de stående evangelister.

Et specielt træk, som Jens Mortensen indfører på sine figurer omkring 1653 er tandsnitborter på klædedragten. I Funder kan de ses på Moses dragt og omkring englehovederne. Ligeså i Vrads og Skorup.

Altartavle med alterbordsforside i Nebel kirke Voer herred, Skanderborg amt dateret 1656 (s. 43) er foreløbig det sidste værk, der kendes fra Jens Mortensens hånd. Tavlen bærer våben for Henrik Mund til Serridslevgård (1601-1675) og hustru Birgitte Eriksdatter Mormand (vistnok død før 1655). Tavlen virker større og mere udsmykket end de hidtil kendte. Der

Altartavle. Funder kirke, Hids herred, Viborg amt. 1654. G. N. Kristiansen foto.

er en vrimmel af små- og større figurer med en mængde dekorative detaljer. Opbygningen består af et storfelt delt i tre af fire glatte søjler med figursmykkede prydbælter. I hovedfeltet er et maleri af Nadveren i udskåren ramme. Dette flankeres af to tredelte sidefelter med Adam og Eva og Moses og Salvator placeret i muslingeskalsprydede nicher, i sviklerne* englehoveder. Hver figur er flankeret af to mindre mandlige og kvindelige figurer. Våbenskjolde er placeret i vingerne, der afsluttes af havfruelignende kvindefigurer. Frisen og gesimsen, der er udsmykket med krumknægte med englehoveder, er dekoreret med bladslyng, og i disse er de tre kendte fugle afbildet. Topfeltet indeholder Golga-

tascenen flankeret af Opstandelsen og Mariae Bebudelse. Rundt om på de øverste felters bruskværk står putti* med lidelsesredskaberne. Postamentfeltet* med indskrift er omgivet af engle- og løvehoveder. Alterbordsforsiden er af fire kvindefigurer med forgængelighedssymboler og løvehoveddekorerede hermeskafter delt i tre rundbuede felter, hvori tre dyder står placeret på konsoller. På den midterste konsol ses stifternes initialer HM og BM sammenskrevet. De enkelte figurer på tavlen er typiske for Jens Mortensen og genkendelige i de tidligere omtalte monumenter. Derimod har han ikke tidligere benyttet sig af de små halvnøgne figurer i sidefløjene. To af dem (ved siden af Moses) kan identificeres som Merkur med sin vingede hat og Minerva med sit skønhedsbælte, dog mangler hun sin hjelm. De øvrige fremviser ikke nogle specielle kendetegn, kun er de alle kvindefigurer.

Helhedsindtrykket er en næsten overdådig udsmykket altertavle med mange fint udskårne detaljer. Men figurerne giver indtryk af at være skåret uden større akkurate i de enkelte detaljer. Tavlen virker som et rutinearbejde, hvor mængden af detaljer atter skal kompensere for den lidt manglende kvalitet.

Forlæg

Som nævnt under prædikestolen i Vester Nykirke har Jens Mortensen som andre billedsnidere og malere i samtiden benyttet kobberstukne forlæg ved udformningen af sine motiver. Stikkene kunne enten være i form af løse blade eller samlede i bøger. Der kunne fås stik indenfor alle genrer. Indenfor kirkeudsmykningen må nævnes de almindeligste bibelske scener, evangelist – og apostelserier, dydeserier og dekorative

detaljer som englehoveder og ornamenter. Det er muligt i visse tilfælde at identificere de benyttede forlægsstik. Jens Mortensen har især benyttet sig af stik fra de produktive hollandske kobbestikkere som Crispijn de Passe de Oude (1564-1637), Antoni Wierix (1552-1624) og Jacob Matham (1571-1631).

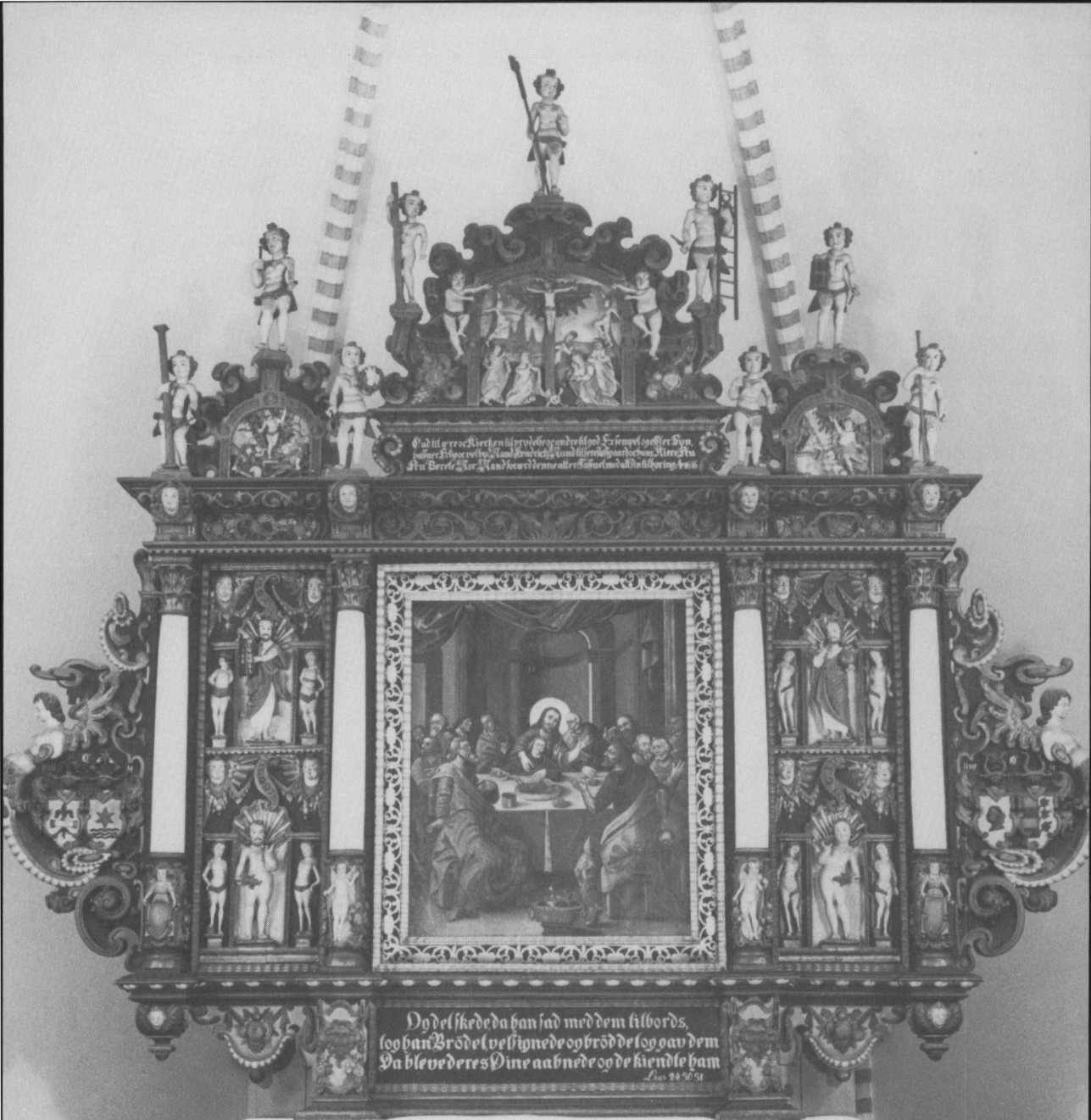
Alle Jens Mortensens dyder er udført efter stik af Jacob Matham efter Hendrick Goltzius (s. 45). De ofte noget specielle stillinger og foldekast i klædedragten viser Jens Mortensens forsøg på at overføre et meget manieristisk* forlæg til skulptur. Bebudelsen, som den ses på altertavlerne i Øster Nykirke, Lønne og Nebel har som forlæg et stik af Crispijn de Passe de Oude.²⁰ Opstandelsen på Øster Nykirkes altertavle og prædikestol, Ådum og Nebel er også efter Crispijn de Passe de Oude.²¹ Himmelfarten på Øster Nykirkes prædikestol og i Lønne er efter Antoni Wierix.²² I Lønne er Opstandelsen efter et stik af Crispijn de Passe's datter Magdalene de Passe (1600-før 1640).²³

Monumenternes betydningsindhold

De enkelte figurer på monumenterne har hver deres betydning, og sammen udgør de et hele, som forklarer indholdet af de enkelte monumenttyper som altertavler, prædikestole etc.

Forgængelighedssymbolerne som blomster, kranium, kar med damp eller røg, timeglas og småbørn skal minde os om vor død og fordærv: »lader os besinde, det vi fra vores første fødselstid er stedse fordærvet undergivet, ligesom Jonæ græskar, hvor ormen ikke ophørte, førend al dets

Altertavle. Nebel kirke, Voer herred, Skanderborg amt. 1656. O. Villumsen Krog fot. 1977.

Efterhånd Haffner lytt til mig, ha vil jeg hjælpe Gionem ud, hand sender mit Toffu, der får vil jeg ophøre Gionem, Heluen. d. 1666.

behagelighed var visnet. Vort liv er så for-
anderligt som en blomst, der har sin tid at
vokse i, og sin tid at visne igen. Når uvejret
farer der over er det ikke mere. Thi alt
kød er hø, og dets herlighed er som en
blomst på marken . . . ingen er undtaget
fra den syndige naturs lov og Guds viljes
kraft, men må endelig ved den timelige
død sige al Verden godnat. Thi ligesom en
strøm rinder og ikke kommer igen: Så
bortfarer vort liv«. ²⁴

Gennem denne erkendelse skulle den
fortabte gerne omvendes og gøre bod –
pønitense og søge Kristus – Frelseren.
Evangelisterne på monumenterne viser
hen til Kristus og hans virke:

»Matthæus Levi Evangelist
Som var af toldboden kaldet
Den første kansler er han vist
Lærer os at søge alle
Den Frelser, som siger trøstelig:
Kommer I bedrøvede alle,
Guds Ord det bliver evindeligt,
Det kan ikke forfalde

Markus han er den anden vist,
Som rigelig udbreder
Jærtegn store om denne Krist,
Os alle der med henleder
Til troen, at han er nåderig,
Retfærdighed os bereder.
Guds Ord det bliver evindeligt,
Hvad heller man ler eller græder.

Lukas er den tredje af de,
Som vidnesbyrd der om bære,
Han skriver det klarlig, som vi må se,
Hvor storlig Gud os ærer,
At han sin Søn af himmelen hid
Lod sig til os umage.
Guds Ord det blive evindeligt,
Når vantro går tilbage.

Johannes, en discipel køn,
Han monne den fjerde være,
Udi Guds Ord en skriver skøn,
Giver os en kristelig lære,
Hvor vi med tro og kærlighed
Et helligt levned skulle føre.
Guds Ord det bliver evindeligt,
Ingen kan det modstand gøre«. ²⁵

At: »Jesus Kristus . . . er alle dyders fuld-
komne spejl« ²⁶ viser dydefigurernes betyd-
ning på altertavler og prædikestole: Car-
itas-Kærlighed med et barn på armen,
Spes-Håb med et anker og fugl, Pruden-
tia-Klogskab med spejl og slange, Fides-
Tro med bog og kors, Temperantia-Måde-
hold hælder vand i vin, Justitia-Retfærdig-
hed med vægt og sværd, Fortitudo-Styrke
med søjle.

Det gamle Testaments betydning som
grundvold for Det ny Testamente er re-
præsenteret ved Moses med Lovens Tavler
og Aron med røgelseskar og bog, idet de
samme fremstår som pegende på Kristus:
»Moses med sin blodige Guds tjeneste, så
og med Israeliternes udførsel af Ægypten,
samt og kobber-ormen som han ophøjede,
de forvundte« d.v.s. sårede »til lægedom,
pegede ganske hen på Kristus Jesus der
skulle med sit blod og sine sår helbrede og
læge vore dybe vunder og dødelige sår«. ²⁷
»I lige måde var det også afmalet i ypper-
stepræst Aron, som skulle omgøres med et
besynderligt bælte, og overhænges med de
kæder som var gjorte ligesom reb; hvilket
aldeles blev fuldkommet med Kristus Jesus
den rette ypperstepræst efter Melkisedeks
orden, der og med reb blev bundet, og
som en fordømt misdæder bortført«. ²⁸

Også dyremotiverne har samme funk-
tion. Pelikanen, der hakker sig i brystet,
for at dens unger kan næres ved dens blod,

Spes – Tro, Jacob Matham efter Goltzius Rijksmuseum-Stichting, Amsterdam Fot.

er et symbol på Kristi offer og nadveren. Fugl Fønix, der genopstår af sin egen aske, er et symbol på den opstandne Kristus, og hønen med kyllingerne er et symbol på den skærmende Frelser:

»Som unge kyllinger os bevare
Med dine vinger fra al fare
Bortvend forskrækkelse om nat
De pile, som fluer »(flyver)« om dagen
brat,
Den pestilens, som sniger sig frem,
Den siuge »(syge)« som kommer om
middag hjem«. ²⁹

Fortitudo – Styrke, Jacob Matham efter Goltzius Rijksmuseum-Stichting, Amsterdam Fot.

Helligåndsduen, der svæver såvel under prædikestolens himmel og over fontehimmelen, er: »Et vidnesbyrd, at hos Jesus er den rette fromhed, mildhed og enfoldighed at finde«. ³⁰

Samtidig med at de enkelte monumenter fortæller Kristi historie: Fødsel, lidelse, død, opstandelse og himmelfart, viser ovennævnte figurer alle hen til Kristus og hans frelsebringende budskab.

Slutning

Jens Mortensens værker kendes nu fra 1635 og til 1656.

Han arbejder i senrenæssance-stil og kun få barok-elementer som f.eks. brusk-barok-ornamentik vinder efterhånden indpas i hans arbejder. Han tilhører den »gammeldags« gruppe af jyske billedsnidere i perioden. Fra de tidlige værker og fremefter ses en mere og mere udtalt forenkling især indenfor de enkelte figurers udformning, en forenkling der tydeligt kommer til udtryk ved sammenligning med de bemyttede forlæg. De let genkendelige figurer og andre enkeltdele udvirker ved deres store antal at de enkelte altertavler og prædikestole ikke virker monumentale, men meget dekorerede. Ikke et felt står tomt. Denne stil har åbenbart passet bestillerne – de adelige, der bekostede kirkeinventar til deres kirker rundt om i Jylland.

Værkliste

- o. 1635: Øster Nykirke, Nørvang her., Vejle amt – altertavle.
- o. 1635: Øster Nykirke, Nørvang her., Vejle amt – prædikestol.
- 1637: Vester Nykirke, Skast her., Ribe amt – altertavle.
- 1637: Vester Nykirke, Skast her., Ribe amt – prædikestol.
- 1638: Bested, Hassing her., Thisted amt – altertavle.
- o. 1650-52: Lønne, Vester Horne her., Ribe amt – alterbordsforside.
- o. 1650-52: Ådum, Nørre Horne her., Ribe amt – prædikestol.
- o. 1650-52: Ølgod, Øster Horne her., Ribe amt – fontehimmel.
- 1652: Sønder Borris, Bølling her., Ringkøbing amt – prædikestolhimmel.

1653: Jerne, Skast her., Ribe amt – altertavle.

1650'erne: Haurum, Houlbjerg her., Viborg amt – prædikestol.

1650'erne: Balle, Hids her., Viborg amt – prædikestol.

1654: Funder, Hids her., Viborg amt – altertavle.

1655: Vråds, Vråds her., Skanderborg amt – altertavle.

1655: Skorup, Gern her., Skanderborg amt – altertavle.

1656: Nebel, Voer her., Skanderborg amt – altertavle.

1650'erne: Viborg Stiftsmuseum – putto, detalje af prædikestol.

Fagudtryk

Dydeherme: Består af enten én af de tre teologiske dyder tro, håb, kærlighed eller én af de fire kardinaldyder klogskab, mådehold, styrke, retfærdighed fremstillet i form af en herme – en flad murpille (pilaster) eller en reel pille, der foroven har form som en kvindelig overkrop.

Ikonografisk: De enkelte motivers betydning.

Kartouche: Rammeagtigt ornament med bøjede eller rullede flige og hyppigt dekoreret med frugter, blomster, blade, masker o.l.

Karyatidefigur: Bærende kvindefigur, brugt som støtte for gesims.

Manieret: Affekteret, overdrevent udtryksfuldt jvfr. manierismen, en kunstnerisk retning, der opstod i Italien i 1500-tallets begyndelse.

Postamentfelt: Af postament, et fodstykke under en søjle, en pilaster eller en statue. Postamentfelter er de felter, der sidder mellem de fremspringende postamenter.

Putto: Flertal putti (af latin putus, lille dreng) nøgen drengefigur.

Svikkel: Tresidet afgrænset flade som f.eks. mellem en bue og dens retvinklede omramning.

Volut: Spiralformet ornament.

Noter

De utrykte kilder findes alle på Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Der henvises i al almindelighed til koservatorindberetninger i Nationalmuseets 2. afd. omhandlende de respektive monumenter.

1. Danmarks kirker, Thisted amt, 1940, p. 563 f. og p. 1083.
2. Vi har via dr.phil. Otto Norn modtaget billedmateriale fra kirkemaleren Georg N. Kristiansen, Silkeborg, som har restaureret flere af Jens Mortensens arbejder og herved blevet opmærksom på hans arbejders udbredelse.
3. Ole Degn: Rig og fattig i Ribe, Århus 1981, I, p. 182.
4. Regnskabsbog for Borgmester Hans Friis 1627-1650, Store hvide Bog, fol. 128 b.
5. Se note 3.
6. Som note 4, fol. 172 b. Samme sted oplyses det, at Jens Billedsnider blev noteret for et køb af klæde til Frederik Snedker i Kolding (1639). Formentlig er der tale om slotssnedkeren på Koldinghus Frederik Slag el. Slache, der var indvandret fra Westfalen og tog borgerskab i 1638. Han døde i 1651 i en alder af 50 år og blev begravet d. 16. nov. jfr. Kolding Bys kirkebog.

7. Kolding rådstuearkiv. Kæmnerregnskab 1631-1637. Muligvis er Jens Mortensen født i Kolding, da der ikke, som det er tilfældet ved de andre, der tog borgerskab samme år, er nævnt fødested eller tidligere opholdssted.
8. Chr. A. Jensen: »Roskildemesteren Brix Michgell Snedkers skab i Nationalmuseet« i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1928, p. 49-60. Billedsnideren Peder Jensen Kolding, der boede i Horsens, hvor han som mester blev optaget i snedkerlavet i 1646, er bl.a. tilskrevet Clausholm-sengen (nu i Nationalmuseet). Han døde i Horsens 1675 mellem 8. juni og 6. juli jfr. Horsens byfogedarkiv, tingbog 1674-78, fol. 44a-44b.
9. Kolding Skt. Nikolai kirkes inspektionsarkiv, regnskabsbog 1617-50, stolestadebog 1588-1753.
10. Kolding Bys kirkebog.
11. Kolding byfogedarkiv, Kolding Bys tingbog 1650-, fd. 39a-39b.
12. Kolding byfogedarkiv, originale skiftebreve 1639-1660, no. 39, 1655, 26. nov. Skifte efter Pether Kruekov, fordum Bartscher och Borger i Kolding.
13. Kolding byfogedarkiv, Kolding Bys tingbog 1650, fol. 107 b. Det har ikke været muligt p.g.a. lakuner i tingbogsrækken at undersøge denne sag nærmere.
14. Kolding rådstuearkiv, Reviderede regnskaber 1640-41, 56.60. 62-65.67. Mandtal offuer Kolding Bye, som bleff givet oc lagt dend 9. Januarii 1662.
15. Ribe bispearkiv, »Register oc extract paa Riber dechendomz breffue eller ward-syssel proustie« ca. 1650.
16. Danmarks kirker, Ribe amt, hft. 11-12, p. 984.
17. Trap Danmark, Ringkøbing amt, IX, I 1965, p. 565.
18. Gengivet i H. Madsen: Kirkekunst i Danmark, Odense u.å. II p. 95.
19. Se note 16.
20. F.W.H. Hollstein: Dutch and Flemish etchings, engravings, and woodcuts 1450-1700, Amsterdam 1949-, vol. XVI, p. 9, 11ad.
21. Ibid., vol. XV, p. 146, nr. 152.
22. M. Mauquoy-Hendricks: Les estampes des Wierix. Bruxelles 1978, p. 17, nr. 144.
23. Hollstein. Op. cit., vol. XVI, p. 213, nr. 4.
24. ERK (d.e. Erik Rosenkrantz: Sjælens Frelse ved Dødens idelig Betræctelse . . . 1666, fol CII b.
25. Carl J. Brandt og L. Helveg: Den danske Psalmedigtning, 1846, 1. del., salme 114: »Om Guds Ords Priis« – oversat fra tysk af Hans Thomisøn

- og indgået i dennes salmebog fra 1569, der blev benyttet til slutningen af 1600-tallet, hvor den afløstes af Kingos salmebog.
26. Johann Arndt: Samtlige Bøger om den sande kristendom tilligemed hans Paradis Urtegaard, Bergen 1868, p. 230. J. Arndts (1555-1621) »4 bøger om den sande Kristendom« udkom første gang samlet i Magdeburg 1610.
27. Anders Arrebo: Samlede Skrifter, bd. III, 1975, p. 163. Torcular Christi. Den udkom i 1670 33 år efter Arrebos død.
28. Ibid., p. 240 f.
29. Brandt og Helveg. Op. cit. 1. del, salme 230: Hans Christensøn Sthen: »En Bøn til Gud at bede udi Pestilentze, udlagt 1578.
30. C. E. Brochmand: Huus-Postil (1635-38), Kbh. 1758, Evangeliet på Fastelavns Søndag, p. 292.
- Merete Bergild mag.art. i kunsthistorie f. 1946, Jens Jensen cand.phil. i kunsthistorie f. 1946. B. S. Inge-mannsvej 8, Viborg. Artikler om kirkeinventar i Fra Viborg Amt 1984, Viborg stifts årbog 1985, Årbog for Skive og Omegn 1985, Historisk årbog fra Randers amt 1985, 1986.